

ФОРМУВАННЯ УМІНЬ ДІАЛОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТА ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

У статті розглядається проблема формування умінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів як складова їх професійної компетентності. Підкреслюється необхідність упровадження інтерактивних технологій у практику роботи вищої школи, застосовуючи інтерактивні методи навчання.

Соціально-економічні зміни в суспільстві, реформування освіти на гуманістичних та демократичних засадах, перехід на особистісно орієнтоване навчання та виховання в різних системах освіти потребують упровадження інноваційних технологій у підготовку майбутніх учителів.

Існує аксіоматичне твердження, що добробут будь-якої держави, насамперед, залежить від стану освіти. Не викликає також сумніву, що загальна освіта завжди потребує вдосконалення як у змісті освіти, так і в технологіях навчання, що використовуються у вищій школі.

Усі сучасні педагогічні концепції (педагогіка співробітництва, гуманістична педагогіка, особистісно орієнтована педагогіка) ґрунтуються на демократичному, рівноправному і гуманному спілкуванні та формуванні суб'єкт-суб'єктних взаємин у педагогічному процесі.

Підготовка фахівця нового типу, зокрема майбутніх педагогів, має здійснюватися на гуманістичних засадах, і тому гостро зростає актуальність використання інтерактивних технологій, що впроваджуються викладачами у навчально-виховний процес.

У сучасній теорії професійної підготовки майбутніх учителів важливе місце займає формування вмінь діалогічної взаємодії між педагогами і студентами. При розгляді нинішнього етапу становлення і реформування системи вищої освіти, проблеми взаємодії між викладачами та студентами, становлення їх стосунків залишаються актуальними. Це пояснюється самою специфікою навчально-виховного процесу, який передбачає безпосередню взаємодію всіх його учасників, де на перший план виступає професійне педагогічне спілкування.

Мета статті – висвітлити важливість формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів та необхідність впровадження інтерактивних технологій на заняттях у ВНЗ.

Враховуючи принцип гуманізації освіти як один із основних серед принципів перебудови сучасної освіти в Україні (зазначено в Законі України "Про освіту"), доцільно зауважити, що саме діалог має сприяти підвищенню результативності навчально-виховного процесу. Орієнтація сучасної педагогічної освіти на конкретну особу має реалізуватися, насамперед, у вищих навчальних закладах.

У зв'язку з розглядом проблеми педагогічного спілкування ми вважаємо за необхідне зупинитися на понятті "компетентності в спілкуванні", яке досліджувала в психології Л. Петровська [1]. Під компетентністю в спілкуванні вона розуміє складне, багатомірне утворення й виділяє наступні його структурні елементи: компетентність у міжособистісному сприйманні, комунікації та компетентність у міжособистісній взаємодії.

Компетенція (від лат. *competentia* – досягати, відповідати) означає, що той, хто досліджує певну проблему, має багато інформації про неї і може фахово її розв'язати. Тому поняття "компетентність" означає обізнаність особистості у певній галузі знань.

Л. Петровська виділяє деякі характеристики спілкування, які потребують від педагога компетентності. До них належать розуміння того, що: спілкування ґрунтується на суб'єкт-об'єктній і суб'єкт-суб'єктній взаємодії; у спілкуванні існують репродуктивна та продуктивна взаємодія; для повноцінного спілкування необхідно знати, що існує два рівні його розвитку: рівень зовнішній, поведінковий, та рівень глибинний, який торкається особистісно-змістовних утворень, та який відіграє певну роль стосовно першого [1: 27-28]. При цьому вона підкреслює, що ядро (визначальна сторона спілкування) складає компетентність у суб'єкт-суб'єктному спілкуванні, вирішення продуктивних завдань, оволодіння особистісними вміннями спілкування.

Особливістю діалогічної взаємодії є те, що в діалозі вчитель розуміє не лише учня, але й себе, своє ставлення до учня, навколишнього світу, до себе самого. Досліджуючи проблему діалогу в професійній підготовці педагога, В. Кушнір зазначає, що процес діалогічної взаємодії "педагог – учень" призводить до виникнення нового "елементу" педагогічного процесу, нової взаємодії в системі "педагог – учень". Проблемна ситуація, що виникає в ході реального діалогу, створює для учня різні можливості щодо розв'язання питання, яке розглядається. Але, на думку В. Кушніра, головним у цій ситуації є те, що відбувається спільне обговорення і пошук шляхів поставленої проблеми, тобто розв'язання її здійснюється не за допомогою вчителя, а в спільній інтелектуальній взаємодії [2: 10]. Отже, педагог, який спрямований на діалог з учнями у навчанні та вихованні, шукає оптимальний зміст діяльності через діалог з учасниками педагогічного процесу.

Важливим фактором організації діалогічної взаємодії, на нашу думку, є вміння майбутнього вчителя навчитися встановлювати контакти, налагоджувати "продуктивну комунікацію", яка базується на взаємній повазі та довірі.

Досліджуючи питання комунікативної компетентності молоді як однієї з передумов досягнення життєвої мети Т. Вольфовська зазначає, що "діалогічна взаємодія "вчитель – учень" допомагає молоді оволодіти засобами адекватного вираження емоцій, уникати агресивної поведінки, орієнтуватися на розв'язання конфлікту" [3: 14-15]. Джерелами конфліктів є суперечності, які виникають там, де є непорозуміння у поглядах і позиціях. На її думку, прийоми досягнення взаєморозуміння між співрозмовниками полягають у розвитку

комунікативної компетентності, яке передбачає певні знання норм і правил поведінки, характерних для ситуації спілкування, в які доводиться вступати співрозмовникам; уміння підпорядковувати свою поведінку існуючим правилам спілкування; вміння слухати співрозмовника і висловлюватися, проявляючи розуміння протилежної позиції.

Поняття "діалогічна взаємодія" містить ще одну важливу рису: знання, що були отримані в процесі діалогу студента з викладачем або з іншими студентами, не є кінцевою метою для обох сторін, а стають особливим моментом їх активності, що дозволяє вийти за межі знайомого матеріалу. Отже, спільний пошук істини є засобом інтелектуального розвитку учасників діалогу. Діалогічна взаємодія між викладачем та студентом повинна проявлятися у створенні інформаційно-пізнавальної суперечності між раніше засвоєними знаннями та новими практичними умовами їх використання. Це спонукає студентів до участі у постановці проблеми, її розв'язання, засвоєнні нової інформації. Спільне вирішення проблемної ситуації сприяє формуванню у студентів умінь та навичок самостійної пізнавальної пошукової діяльності.

Нами було виявлено, що вміння вести діалог – одна з найважливіших характеристик людини. У цьому випадку йдеться про належні вміння діалогічної взаємодії, знання "технік спілкування", майстерне володіння прийомами та засобами, тактовне та доцільне їх використання в діалогічному навчанні. Розглядаючи поняття "уміння діалогічної взаємодії", ми вважаємо за необхідне розкрити сутність поняття "педагогічні вміння". Уміння – це засвоєні людиною способи виконання дій, які забезпечуються сукупністю сформованих знань та навичок.

Педагогічна діяльність реалізується у процесі співпраці вчителя та учнів. Для того, щоб взаємодія учасників навчально-виховного процесу була успішною, вчитель має майстерно володіти педагогічним тактом. Поняття "педагогічний такт" і "тактовність" – не тотожні, оскільки перше пов'язане з почуттям міри у взаємодії з учнями, а друге – це властивість особистості. Тактовність виховується і вважається здібністю, яка переходить у звичку дотримуватися вимог культури спілкування. Учитель не має права допускати дії та слова, які можуть бути неприємними для співрозмовників.

Педагогічні уміння розкрила Н. Мойсеюк, але розглянула їх в органічній єдності з поняттям "професійна компетентність". На її думку, ці уміння педагог може здійснювати, якщо має необхідні теоретичні знання. До комунікативних умінь вона відносить перцептивні (тобто ті, що допомагають розуміти співрозмовника); педагогічного спілкування; педагогічну техніку. Дослідник вважає, що названі вище уміння дозволяють педагогові взаємодіяти з учнями в різних ситуаціях. Так, перцептивні "уміння допомагають розуміти інших (учнів, учителів, батьків). Для цього необхідно вміти проникати в індивідуальну суть іншої людини, визначати її ціннісні орієнтації, які знаходять вираження в її ідеалах, потребах, інтересах, у рівні домагань. Крім того, необхідно знати наявні в учня уявлення про себе" [4: 152-153].

Особливу увагу Н. Мойсеюк приділила педагогічній техніці вчителя, оскільки від володіння нею залежить формування різноманітних умінь взаємодії: "Педагогічна техніка є сукупністю умінь і навичок, необхідних для стимулювання активності як окремих учнів, так і колективу в цілому. До неї входять уміння обирати правильний стиль і тон у спілкуванні, керувати увагою учнів, темпом їх діяльності" [4: 153].

Дуже важливим умінням для педагога визнано рівень його мови, а саме: "правильну дикцію, поставлений голос, ритмічне дихання, розумне приєднання до мови міміки і жестів" [3: 153].

До педагогічних умінь Н. Мойсеюк відносить також управління своїм тілом; регулювання психічного стану; уміння викликати "на замовлення" різні почуття; володіння "технікою інтонування" та інші.

Зазначені вище вміння належать до вмінь педагогічної техніки, які автоматично не виникають. З ними майбутній учитель має ознайомитися в період навчання у вузі оволодіти й удосконалювати свою майстерність у подальшому процесі спілкування з учнями в реальній педагогічній діяльності. Такий досвід успішної взаємодії здобувається вчителями в ході спільної діяльності з учнями на уроках і в позаурочній діяльності.

Розкриваючи основи педагогічної діяльності, І. Сергєєв до педагогічних умінь відніс інтелектуальні, рефлексивні, творчі, пошукові (дослідницькі), менеджерські, комунікативні, презентаційні, а також уміння співпрацювати в різних видах діяльності. Науковець відзначає, що у процесі педагогічної взаємодії з учнями вчитель має проявити достатній рівень сформованості вищезазначених умінь [5: 126 – 129].

Ми вважаємо за доцільне звернути увагу на уміння вчителя співпрацювати, оскільки вони є, на наш погляд, важливими для успішної організації діалогічної взаємодії. Співпраця педагога з учнями включає в себе наступні вміння: взаємодіяти з будь-яким співрозмовником; надавати допомогу учням у групі в процесі розв'язання певної задачі; знаходити і коригувати помилки інших у групі.

До комунікативних умінь дослідник відносить наступні уміння: ініціювати взаємодію (тобто вступати в діалог, задавати питання тощо); вести дискусію; відстоювати свою думку; знаходити компроміс.

Якщо в період навчання у вищій школі майбутній педагог не навчився знаходити спільну мову, аргументовано відстоювати свою точку зору, використовувати прийоми узгодження власної думки з думкою співрозмовника (поступатися в деяких випадках своїми думками), то у нього будуть виникати певні труднощі у майбутній практичній діяльності.

Сформованість вищезазначених умінь тісно пов'язана з потребою встановлення гуманних стосунків із учнями, що потребує від учителя застосування названих умінь. Проте майбутній педагог повинен знати, що виправляти помилки учнів, які вони допускають у процесі спілкування, необхідно таким чином, щоб не принижувати особистість учня, не викликати у нього бажання уникати взаємодії з педагогом.

Серед умінь діалогічної взаємодії важливими також є презентаційні вміння, зокрема уміння здійснювати самопрезентацію. Правильна самопрезентація педагога (особливо в діалозі) визначає успішність здійснення процесу спілкування, від неї залежать перші враження учнів про особу вчителя.

Розглядаючи шляхи формування комунікативної культури, І. Тимченко підкреслює, що для організації продуктивної комунікації педагог повинен уміти налагоджувати та підтримувати контакт із співрозмовником, виражати ставлення до того, що відбувається, переконувати, відстоювати свою точку зору, приймати рішення, керувати діалогом, досягати поставленої мети [6: 25].

На нашу думку, дослідниця підкреслила дуже важливе вміння педагога здійснювати ініціативу в діалогічній взаємодії з учнями, оскільки саме це вміння дозволяє непомітно для інших керувати діалогом.

Успішна взаємодія педагогів з учнями дозволяє останнім спостерігати за вміннями спілкуватися, що призводить у взаємодії з учнями до оволодіння певними прийомами спілкування. Якщо необхідно, учень не боїться брати ініціативу проведення диспуту (тематичного діалогу, дискусії тощо) на себе.

Досить важливим вмінням педагога спілкуватися визнано комунікативно-мовленнєву культуру. Досліджуючи проблему формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу, І. Тимченко виділяє два основних компоненти: культуру мовлення та культуру спілкування. Культура мовлення, на її погляд, поєднує мовні та мовленнєві навички, які необхідні для контакту з іншими людьми. Культура спілкування являє собою сукупність якостей, які дозволяють людині досягти своєї мети в процесі комунікації [6].

На нашу думку, для вчителя вміння логічно висловлювати свою точку зору, стисло і виразно висловлювати власні думки в ході діалогічної взаємодії з учнями потребує формування цієї мовленнєвої якості ще в період навчання у вузі. Проте у своїй подальшій діяльності він має не тільки постійно удосконалювати названі вміння, але й сприяти їх формуванню у своїх учнів. Досягнення такої мети можливе, якщо у практику роботи вищої школи впроваджувати інтерактивні технології навчання. Розглянемо деякі з них.

У процесі вивчення дисциплін характерною є технологія проблемного навчання, яка передбачає створення проблемних ситуацій з метою розвитку пізнавальної діяльності студентів. Тобто студенти здобувають знання у процесі розв'язання проблемних ситуацій у групі, розвивають креативне мислення. Виявити проблему можна через постановку проблемного питання, представлення альтернативного судження, зіткнення різних систем культурних цінностей, протиріч тощо. У навчальному діалозі має зберігатися рівність позицій викладача і студента: вони обидва повинні шукати шляхи вирішення проблеми. Діалог викладача із студентами може розвиватись у неочікуваному для нього напрямку. Проте, незважаючи на це, педагог має питаннями поглиблювати проблему, вибудовувати структуру діалогу.

Технологія імітаційно-ігрового навчання передбачає використання дидактичних, рольових, ділових та інших ігор, системи тренінгів тощо. У процесі такого навчання студент учиться самостійно мислити, діяти, вести науковий диспут, адаптуватися в групі, розуміти мотиви й інтереси інших учасників гри, самостійно приймати рішення та взаємодіяти з іншими.

Групові технології навчання дають можливість усім учасникам активно діяти, формувати навички співробітництва, діалогічного спілкування (зокрема, володіння прийомами активного слухання, вироблення загального рішення, розв'язання протиріч) та ін.

Серед сучасних і, на наш погляд, найбільш цікавих для студентів інтерактивних методів можуть виступати такі: мозковий шторм, метод відсіювання ("тригінна техніка"), узагальнення ідей ("ідейна інженерія") тощо.

Мозковий шторм – це метод для використання досвіду учасників з метою розв'язання проблем та розроблення ідей. Такий процес включає дві стадії:

1. Педагог пропонує студентам декілька альтернативних ідей щодо розв'язання проблеми.
2. Студенти обирають найкращі (з їх позиції) ідеї, що були запропоновані, або висувають власні та намагаються їх здійснити.

Метод відсіювання або "тригінна техніка" (з англ. trigger – пристрій, у якому напруги й струми змінюються на виході) також включає два етапи:

1. Кожен студент має записати своє рішення проблеми у вигляді тез; учасники доповідають про свої списки ідей, при цьому однакові тези відсіюються.

2. Після того, як усі ідеї були названі, проводиться аналіз та відбір найбільш оригінальних ідей.

Метод узагальнення ідей (або "ідейна інженерія") враховує та опрацьовує у письмовій формі знання та ідеї групи студентів. Він реалізується у п'яти етапах:

1. Визначення мети для розв'язання проблеми.
2. Відбір учасників: обговорюють проблему ті студенти, які були завчасно ознайомлені з нею, а також ті, які не були ознайомлені.
3. Аналіз труднощів: створюється група для аналізу проблеми, причин її виникнення.
4. Збір пропозицій для розв'язання проблеми, який фіксується на картках.
5. Складання програми заходів, де відбувається перевірка пропозицій, вони відсіваються та оцінюються учасниками обговорення. Результати зводяться до узгодженої програми дій.

Таким чином, основою інтерактивних технологій навчання є взаємодія учасників процесу навчання, що здійснюється за допомогою методів, які активізують діалог між викладачем і студентами. Викладач виступає в ролі більш досвідченого організатора процесу навчання. Всі учасники процесу при цьому взаємодіють один з одним, спільно вирішуючи проблеми. Така атмосфера співпраці з розв'язання проблем є оптимальною для формування умінь і навичок, необхідних для професії педагога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Петровская Л. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
2. Кушнір В. Парадигма діалогу в професійній підготовці педагога // Шлях освіти. – 2002. – №4. – С. 8 – 12.

3. Вольфовська Т. Комунікативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети // Шлях освіти. – 2001. – №3. – С. 13–16.
4. Мойсеюк Н. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: ВАТ "КДНК", 2003. – 615 с.
5. Сергеев И. Основы педагогической деятельности: Учебное пособие. – С.-П.: Питер, 2004. – 316 с.
6. Тимченко И. Формирование коммуникативной культуры студентов в процессе изучения предметов гуманитарного цикла: Дис.... канд. пед. наук: 13.00.04. / Киевский национальный лингвистический университет. – К., 2001. – 213 с.

Матеріал надійшов до редакції 19.09. 2005 р.

Е.И. Копица. Формирование умений диалогического взаимодействия будущих учителей и интерактивные технологии обучения.

В статье рассматривается проблема формирования умений диалогического взаимодействия будущих учителей как составная их профессиональной компетентности. Подчеркивается необходимость внедрения интерактивных технологий в практику работы высшей школы, применяя интерактивные методы обучения.

E.I. Kopitsa. The Formation of Dialogical Interaction Skills of Prospective Teachers and Interactive Techniques of Training

The author of the article considers the formation of dialogical interaction skills of future teachers as a component of their professional competence. Emphasized is the necessity of introduction of interactive techniques in work practice of a higher school applying interactive methods of training.